

Cürcânî, bir ta'lîl ve tahyîl çeşidi olarak gördüğü hüsn-i ta'lîli, "şairin bir iş veya oluşun bilinen yaygın sebebinin terkederrek kendince daha uygun bir sebep bulması" şeklinde tarif eder. Olayın sebebinin hayali ve gerçek olmasına, teşbih temeline dayanıp dayanmamasına göre hüsn-i ta'lîlin ayrıntıları üzerinde durarak örneklerle açıklamalarda bulunur (*a.g.e.*, s. 256-278).

Arap edebiyatında hüsn-i ta'lîl tabirini ilk kullanan Fahreddin er-Râzî (*Nihâyetü'l-İcâz*, s. 297) nazım çeşitlerinden saydığı hüsn-i ta'lîlin isim ve tanımı ile Zemaşşerî'ye nisbet edilen örnek beyti zikrederken Reşîdüddin Vatvât'ın Farsça *Hadâ'îku's-sihr* adlı eserinden etkilenmiştir (krş. s. 84-85). Buna göre hüsn-i ta'lîl, bir beyitte biri diğerinin sebebi olan iki vâfın birlikte anılmasıdır. Bu ise daha çok söz dizimi esas alınarak yapılmış, mutlak ta'lîle daha uygun bir tanım olmakla birlikte verilen örnek hüsn-i ta'lîle ilgilidir. Bu edebî sanatla alakalı olarak hayalî sebebin ortaya konulmasında ısrar bulunduğu için belâgat âlimleri "sanki, gibi" şeklinde zan ve şüphe ifadeleri içeren ta'lîl türünü bizzat hüsn-i ta'lîl değil ona bağlı bir alt konu olarak kabul etmişlerdir (Teftâzânî, s. 439). Kur'an'da hüsn-i ta'lîl örnekleri bulunmamasına karşılık gerçek sebep zikrine dayalı ta'lîller mevcuttur.

İster nazım ister nesir olsun bir eserde kullanılan edebî sanatların doğrudan veya dolaylı olarak hüsn-i ta'lîlle bir ilişkisi vardır. Bu sebeple edebiyatın baştan sona hüsn-i ta'lîlden ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 388-389; II, 1045; İbn Sî-nân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 277; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 241-282; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deka'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâlî), Tahran 1342 hş., s. 84-85; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi dirâyetü'l-İcâz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, 297; İbn Ebû'l-İsba', *Tahîrürü't-tahbîr* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1383, s. 309-313; a.mlf., *Bedi'ü'l-Kur'an* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 109; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şinâ'ati't-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdat 1980, s. 223-224; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 115-116; İbnü'l-Esir el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîşu Kenzi'l-berâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1983, s. 239; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 518-523; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭirâzül-mütezzammîn li-esrâri'l-belâga* (nşr. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 465-466; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedi'iyye*

(nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 283-284; Teftâzânî, *el-Muṭavvel 'ale'l-Telhîs*, İstanbul 1309, s. 436-439; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, Kahire 1304, s. 416-417.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında hüsn-i ta'lîl, Arap belâgatına göre fazla ayrıntılı olmayıp daha yalın bir söz sanatıdır ve belâgatın bedî bahsinde yer alır. Bu sanata "hüsn-i tevcih" de denilir. Edebî sanatları psikolojik temellere dayandırarak yeni bir tasnif denemesi yapan Ali Nihad Tarlan, hüsn-i ta'lîli heyecana bağlı ve doğrudan doğruya heyecan mahsulü sanatlar arasında göstermiştir.

Şiir sanatının hayale verdiği önem itibarıyla hüsn-i ta'lîl, bir olayın gerçek sebebinin göz ardı edilerek heyecan unsurunun ön plana çıkarılmasını sağlar. Şairin, olup bitenleri hakikî ve mantıkî sebeplerden başka ruha cazip gelen hayalî sebeplere bağlaması yahut akli verileri örtüp onun yerine gönlündeki özlemleri ön plana çıkarması ifadeyi güçlendirir. Hadiselere o andaki ruh halinin yorumunu katmak, hayati ve dış dünyayı kendisine nasıl geliyor sa öyle algılamak isteyen her sanatkâr hüsn-i ta'lîle başvurur. Şiirde ise şairin ümitsizlikleri, karamsarlıkları, üzüntü veya kuruntuları kadar ümitleri, tesellileri, mutlulukları, idealleri veya sevinçleri de belli bir heyecanın mahsulü olarak hüsn-i ta'lîl yoluyla kolayca anlatılabilir. Özellikle kendisi için eşyada bir mânevî mesaj yahut derin hakikatler aramaya meyilli şairlerde hüsn-i ta'lîle sık rastlanır. Bu şairlere göre yağmurun yağışı semanın kendisi için ağlamasına, güneşe bakınca gözlerinin yaşarması güneşe benzeyen sevgiliyi anıp hasretle göz yaşı dökmesine, şarabın kırmızı oluşu güzellerin dudağındaki rengi görünce kendinden utanıp kızarmasına, miskin siyahlığı yüzünün karalığına, yol kenarlarındaki servilerin sıra sıra dizilişi oradan geçecek olan servi boy-luğu seyretme arzusuna bağlı tecellîler olarak algılanabilir. Bu bakımdan Arap, Fars ve Türk belâgatlarında önemli bir edebî sanat kabul edilen hüsn-i ta'lîl sebepten ziyade sonuçla ilgili bir anlam zenginliğine sahiptir ve genellikle ilk mısradan anlatılan olay, ikinci mısradan alışılmı-şın dışında bir sebeple izah edilmek suretiyle gerçekleştirilir. Böylece zikredilen gerçek dışı sebep, sözü edilen oluşuma uygun analogik bir sonuç doğurarak muhatabı hızla aynı hissî mantık silsilesi içi-ne çekip hayrete düşürür. Öne sürdüğü

sebeplerin hale uygunluğuna inanan bir sanatçının bilinen şeyleri bilinmeyen sebeplerle açıklama yolunu denediği hüsn-i ta'lîlin başarısı muhatapta uyandırdığı heyecanla ölçülür. Meselâ Fuzûlî "Su Kasisi"ndeki, "Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdir muttasıl / Başını taştan taşta vurup gezer âvâre su" beytinde suyun (Dicle ırmağı) gürül gürül akışını, Hz. Pey-gamber'in ayağının toprağına ulaşabil-mek için hasretle başını taştan taşta vura-rarak ilerlemesi şeklinde göstermektedir. Necâtî'nin, "Lâle-hadler yine gülşen-de neler etmediler / Servi yürütmediler gonca-yı söyletmediler" beytinde de lâle yanaklı güzellerin gül bahçesine girmesiyle servinin olduğu yerde çakılıp kaldığı, goncanın da dilinin tutulduğu ifade edil-mektedir. Gerçekte servi zaten yerde sa-bit durmakta, goncanın da söz söyleme gibi bir özelliği bulunmamaktadır. Necâ-tî Bey bu gerçek sebeplere şairane bir üs-lûpla biri sevgilinin boyunu, diğeri de du-dağını görmekle kendilerinden geçip bu özelliklerini yitirdikleri şeklinde bir yorum ve izah getirmektedir.

Hüsn-i ta'lîl, gerçek sebebi maksatlı olarak bilmezlikten gelerek (tecâhül-i ârif) onun yerine başkasını koymak bakımın-dan teşbih sanatlarına benzer. Ancak teş-bihin unsurlarını müşahhas varlıklar oluş-tururken hüsn-i ta'lîlde müşahhas varlıklar mücerred duygu ve hayallerle izah edilir.

Belâgat kitaplarının bir kısmı, hüsn-i ta'lîli sebebin yahut ispatın mümkün olup olmaması yönünden alt bahislere ayır-mışlardır (meselâ bk. Bilgegil, s. 212-216; Muallim Nâcî, s. 14). Gösterilen sebebin kati olmaması halinde şibh-i hüsn-i ta'lîl (yarı hüsn-i ta'lîl) ortaya çıkar. Bu durum-da ifadede "galiba, sanki, âdetâ, meğer" gibi zan bildiren bir kelime yer alır. "Bâ-riş-i bâran müsâdif düştü hicran şânına / Oldu sandım hâlîme rahm eyleyip giryan sehâb" beytinde (*a.g.e.*, a.y.), şairin yağ-murun yağmasını kendi haline ağlamak şeklinde gösterirken "sandım" diyerek şüphesini bildirmesi hüsn-i ta'lîli yarıya indirmektedir.

Hüsn-i ta'lîl klasik Türk şiirinde sıkça kullanılmıştır. Ancak şairler, sanat gös-terme gayretinden ziyade tabii olarak zi-hinlerine gelveren ifadelerdeki hüsn-i ta'lîli tercih etmişler, hatta zarif insanlar da konuşmaları arasında sık sık bu sanat-tan faydalanarak nükteler yapmışlardır. İki büklüm olup güçlkle yürüyen bir ih-tiyarın, "Böyle ne yapıyorsunuz?" sorusu-

na "Yitirdiğim gençliğimi arıyorum" cevabını vermesi, yahut kahvenin yasaklandığı bir dönemde kahve kavurmakla meşgul bir tiryakiye zaptiyenin, "Ne yapıyorsunuz?" demesi üzerine biraz fazla kavrulmuş olan kahveyi göstererek, "Bunu yapıyorum" demesi gibi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hilâl el-Askerî, *Mi'yârü'l-belâğa* (trc. M. Cevâd Nusayrî), Tahran 1372 hş., tercüme edinin mukaddimesi, s. 68-69; Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 10-14; Said Paşa, *Mizânü'l-ı-edeb*, İstanbul 1305, s. 259-261; Süleyman [Paşa], *Mebâni'l-inşâ*, İstanbul 1289, II, 65-67; Menemenlizâde Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul 1314/1896, s. 221-223; Ali Nihad [Tarlan], *Edebî Sanatlara Dair*, İstanbul 1932, s. 27-29; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 56; Mustafa Nihad Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 126; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 212-216; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul 1992, s. 41-44; Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Ankara 1995, s. 142-148; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 265; a.mlf., "San'at, Hüsn-i Ta'lilden İbaretir", *Kültür Dergisi*, II/12, İstanbul 1998, s. 20-21.

İSKENDER PALA

HÜSN-İ TEHALLUS

(bk. TEHALLUS).

HÜSNİYYE

(حسنيه)

Şîa'ya ait çeşitli inançları Hüsnîyye adlı bir cârîyenin dilinden hasımlarına karşı savunan bir eser.

Hüsnîyye, her ne kadar Şîî-İmâmî âlimlerden *Ravzû'l-cinân* adlı tefsirin müellifi Ebû'l-Fütûh er-Râzî'ye (ö. 552/1157) nisbet ediliyorsa da muhtevanın incelenmesi ve içinde geçen kişilerin yaşadıkları dönemlere ait tarihlerin karşılaştırılması sonunda adı bilinmeyen bir müellif tarafından Safevîler devrinde hayalî bir roman biçiminde kaleme alındığı anlaşılmıştır (M. Takî Dânişpejûh, s. 210; Abdullah Efendi el-İsfahânî, II, 159).

Eserde işlenen senaryoya göre Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd zamanında (786-809) Bağdat'ta zengin bir tâcir haksızlığa uğrayarak bütün servetini kaybetmiş, elinde sadece müslüman olunca güzelliğinden dolayı Hüsnîyye adı verilen cârîyesi kalmıştı. Yirmi yaşına kadar Ca'fer es-Sâdık'ın hizmetinde bulunarak ondan

ders alan ve bu sayede geniş bir ilmî birikime sahip olan Hüsnîyye, derin bir saygı duyduğu efendisini içinde bulunduğu malî sıkıntıdan kurtarmak için bir plan tasarlar. Buna göre efendisi, Hârûnürreşîd'e Hüsnîyye'nin ilmî seviyesi hakkında bilgi verip uygun gördüğü takdirde sarayda gerçekleştirilecek ilmî bir tartışmada onun önde gelen âlimleri bile yenebileceğini söyleyecek, halife isterse bu güzel ve bilgili cârîyeyi 3000 altın karşılığında kendisine satmayı teklif edecektir. Bu fikri kabul eden efendisi, önce Hârûnürreşîd'in veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile görüşüp konuyu ona anlatır; vezir, Hüsnîyye ile tanışmasından sonra onun güzelliğine ve ilmine hayran kalarak durumu halifeye arzeder. Halife teklifi kabul ederek yapılacak münazarada âlimleri mağlûp etmesi halinde cârîyeyi sahibine iade edeceğini ve istediği 3000 altını da vereceğini, mağlûp olması durumunda ise cârîyeyi alıp sahibini de öldüreceğini söyler. Bunun üzerine etrafa haber gönderilerek dönemin ileri gelen âlimleri halifenin sarayına çağırılır. Eserde Hârûnürreşîd devrinin en seçkin âlimleri olarak tanıtılan Basralı İbrâhim b. Hâlid el-Avnî, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Şâfîî'nin katıldığı münazarada iman-küfür, dalâlet-hidâyet, peygamberlerin mâsumiyeti, imâmet meselesi, yetmiş üç fırka içinde kurtuluşu erecek fırkanın hangisi olduğu gibi konular tartışılmış; daha sonra Ehl-i beyt'e revâ görülen zulümler, Hz. Fâtıma'nın babasının mirasından mahrum bırakılması, Hz. Ali'nin diğer halifelere göre her bakımdan üstünlüğü, Gadîr-i Hum hadisesi, Resûl-i Ekrem'in ölüm hastalığı sırasında hilâfet hakkının Ehl-i beyt'e ait olduğunu yazmak üzere kalem kâğıt istemesi, mübâhele olayı, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi gibi konular Şîî telakkilerin doğruluğunu kanıtlayacak tarzda ele alınmıştır. Ardından rû'yetullah meselesi Şîa ve Mu'tezile düşüncesine uygun olarak anlatıldıktan sonra müt'a nikâhının meşrû olduğu belirtilmiş, Sünnîler'in, hunharca şehid edilen Hz. Hüseyin için âşûrâ gününde üzüntülerini dile getirdikleri gibi matem tutan Şîîler'i yakışsız isimlerle anmaları tenkit edilmiştir. Eserde, münazara esnasında öteki âlimlerin ileri sürdüğü düşünce ve itirazlar oldukça kısa tutulurken Hüsnîyye'nin onları mağlûp etmesine uygun bir tablo çizilir. Nihayet bütün âlimler halifenin huzurunda mahçup olarak susmak zorunda kalır. Başta Hârûnürreşîd olmak üzere vezirinin ve diğer gözlemcilerin takdirini kaza-

nan Hüsnîyye değerli hediyelerle birlikte 3000 altın verilerek ödüllendirilir; ayrıca mağlûp ettiği âlimlerin kendisine zarar vermemesi için Medine'ye gönderilerek oraya yerleşmesi sağlanır.

Konuların basite indirgenmesi ve tartışma üslûbu içinde verilmesi esere sürükleyici bir nitelik kazandırmıştır. Hüsnîyye'nin, tartışma sırasında kendisinden emin olduğunu gösteren bir üslûpla karşısındaki âlimlerin cehaletini ortaya koyarak onları zor durumda bırakması Şîî okuyucu için bir tatmin ortamı meydana getirmeyi amaçlar. Eserin tarih boyunca Şîî gruplar arasında ilgi görmesinin en önemli sebebi bu olmalıdır.

Hüsnîyye'de birçok ilmî yanlışlık ve tutarsızlık mevcuttur. Meselâ Hüsnîyye'nin kendisiyle tartıştığı belirtilen ve zamanın en büyük âlimi olarak gösterilen Basralı İbrâhim b. Hâlid el-Avnî'nin (*Tam Hakiki Hüsnîyye*, s. 8) kimliği meçhuldür. Biyografik kaynaklarda, o devirde Avnî nisbesiyle bilinen İbrâhim b. Hâlid adlı herhangi bir âlime rastlanmamaktadır. İmam Şâfîî'nin mensuplarından olup 240 (854) yılında vefat eden Ebû Sevr İbrâhim b. Hâlid adlı bir âlimin varlığı bilinmekteyse de bunun Avnî şeklinde bir nisbesi yoktur. Ayrıca bu zatın Hârûnürreşîd'in halife oluşundan yaklaşık altmış yıl sonra vefat etmesi de münazarada yer aldığı yolundaki bilgiyi şüpheli kılmaktadır. Şîa'nın seçkin âlimlerinden sayılan Hânsârî ise (*Ravzâtü'l-cennât*, I, 153) *Hüsnîyye*'deki İbrâhim b. Hâlid'i Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm olarak göstermektedir. Genç yaşta öldüğü bilinen Nazzâm hayatının son devresini (835-846) Bağdat'ta geçirmiştir. Buna göre Nazzâm, 193 (809) yılında vefat eden Hârûnürreşîd döneminde Bağdat'ta bulunmadığı gibi aynı dönemde zamanının en büyük âlimi olması da mümkün değildir. Eserin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bahsinde Hüsnîyye muhataplarını Allah'a sekiz dokuz kadîm sıfat isnat eden Eş'arîler olarak itham etmektedir (*Tam Hakiki Hüsnîyye*, s. 82, 86). Halbuki Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, bu tartışmaya iştirak ettiği ileri sürülen Ebû Yûsuf'tan yetmiş sekiz, İmam Şâfîî'den ise elli altı yıl sonra doğmuştur. Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılarak kendi mezhebini kurması ise 300 (913) yılından sonra vuku bulmuştur. *Hüsnîyye*'de Şîîler'in öldürülmesi ve mallarının alınması için Ebû Hanîfe'nin fetva verdiği (a.g.e., s. 193) iddiası da asılsızdır. Aksine Ebû Hanîfe'nin Emevîler ve Abbâsîler devrinde mâruz